

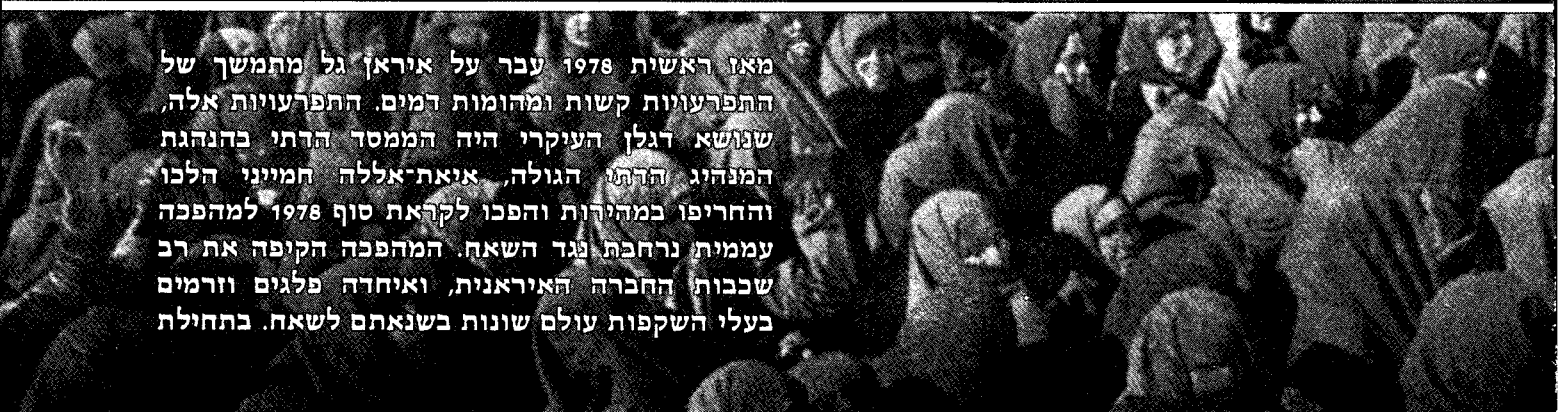
סגן אפרים קרש

אנטומיה של מהפכה

איראן

מאז ראשית 1978 עבר על איראן גל מתמשך של התפרעויות קשות ומהומות דמים. התפרעויות אלה, שנושא דגלן העיקרי היה הממסד הדתי בהנהגת המנהיג הדתי הגולה, איאת-אללה חמיני הלכו והחריפו במהירות והפכו לקראת סוף 1978 למהפכה עממית נרחבת נגד השאח. המהפכה הקיפה את רב שכבות החברה האיראנית, ואיחדה פלגים וזרמים בעלי השקפות עולם שונות בשנאתם לשאח. בתחילת

איאת-אללה חמיני

השאח לפני צאתו את איראן

מיליון), וכישלון מגעיו של השאח עם כמה ממנהיגי האופוזיציה, כפו על השאח להכריז ב-6 בנובמבר על כינונה של ממשלה צבאית בראשות הרמטכ"ל האיראני — גנרל ג'ולם רוזה אוהרי. הממשלה הצבאית פעלה במהירות להחזרת החוק והסדר באיראן על כנו: תוגברו כוחות הצבא בטהרן, ונקטו מספר צעדים נהליים להרגעת הרוחות שכללו חידוש הצנוורה על העיתונות, הארכת עוצר הלילה, ומעצר אנשי אופוזיציה ביניהם ראש "החזית הלאומית" כרים סנג'בי. במקביל, ומתוך כוונה לפייס את האופוזיציה נאסרו בחשד שחיתויות מספר אישי ציבור ושרים שכינהו בעבר בממשלות באיראן (ביניהם ראש הממשלה לשעבר הוביידה וראש שירותי הביטחון לשעבר — נצירי). צעדי הממשלה הצבאית הביאו להפוגה זמנית במהומות, אולם בראשית חודש דצמבר, עם תחילת החגים המוסלמים של חדשי "מחרס" ו"צפר" פרץ גל חדש של מהומות דמים בטהרן ובערים הגדולות. גל מהומות זה שהיה בהיקף נרחב בהרבה מאלה שקדמו לו נמשך כל החודש והסתכם במאות הרוגים ופצועים. במקביל להסלמה במהומות, הפעילו מתנגדי השאח לחצים על המשטר גם במישור הכלכלי, על-ידי חרפת השביתות והאטת העבודה במגזרים השונים של המשק, ובמיוחד כתעשיית הנפט, בה ירדה התפוקה עד קרוב לאפס. שיאן של ההתפתחויות באיראן, היה אפוא בחודש דצמבר כאשר הכל נוכח כי אין המדובר במהומות בלבד, אלא במרי אזרחי שנאה ולבש ממדים של מהפכה כללית ומקיפה. הפגנות הענק שנערכו בחודש זה ובמיוחד ההפגנה השקטה שנערכה ביום האבל השיעי "עאשורא" — 10-11 דצמבר, שהשתתפו בה על פי הערכות שונות יותר ממיליון מפגינים, המחישו את עצמתה הרבה של האופוזיציה, והצביעו על בסיס התמיכה הרחבה ממנו נהנתה. ההפגנות בחודש זה הוכיחו כי השנאה לשאח ולמשטרו גישרה על פני כל חילוקי הדעות בקרב העם, והביאה לשייתוף פעולה בין גופים ופלגים בעלי השקפות עולם מנוגדות. עם זאת התגלה לכל כי השאח חסר כמעט כל תמיכה ציבורית, וכי הוא נשען על הצבא בלבד. האנרכיה המחולטת שהשתררה באיראן הביאה את השאח לפנות ב-20 בדצמבר למדינאי האופוזיציה הוותיק — ג'ולאם חסיין צדיקי ולבקשו להרכיב ממשלה, אולם הלה נסוג לאחר מספר ימים מנסיונו להקים ממשלה אזרחית. בעקבות זאת פנה השאח לאיש "החזית הלאומית", שהפור בח'ת'אר, וביקשו להקים ממשלה אזרחית, במקום ממשלתו הצבאית של הגנרל אוהרי שהגיש את התפטרותו לשאח.

ב-6 בינואר הציג בח'ת'אר את ממשלתו בפני השאח, וכשבוע לאחר מכן אישרו שני בתי הפרלמנט האיראניים אף הם ממשלה זו. בעקבות

שנת 1979 הושלמה המהפכה בסילוקו של השאח מאיראן ובתפיסת השלטון על-ידי הממסד הדתי בשיתוף עם מפלגת "החזית הלאומית". שתי מטרות לירבים הבאים: האחת — תיאור מהלכה העיקריים של "המהפכה האסלאמית" ותגובות השאח כלפיהם, תוך ניתוח הרקע והסיבות להיווצרותה של מהפכה זו. והאחרת — בחינת התנהגותו של הצבא (אשר היה גורם דומיננטי במערכת הפוליטית והחברתית בתקופת השאח) לאורך המשבר, בניסיון לעמוד על הסיבות שגרמו לקריסתו הפתאומית והמפתיעה כתוצאה מ"המהפכה האסלאמית".

השתלשלות המאורעות באיראן

הזיק שהציג את חבית אבק השריפה האיראנית היה מאורע שולי ובלתי מחויב המציאות: בינואר 1978 התפרסמה כתבה בעיתון מטעם הממשלה, בה הותקף המנהיג השיעי הגולה, איאת-אללה חמיני. בתגובה על הכתבה התקיימה בעיר קום (דרומית לטהרן) הפגנת סטודנטים לתיאולוגיה. ההפגנה דוכאה בכוח על-ידי הצבא ובמהלכה נהרגו כמה עשרות סטודנטים. בפברואר, עם תום האבל על הרוגי ההפגנה נערכו הפגנות נוספות נגד המשטר, שבגדולה שבהן עד אז (שהתקיימה בעיר תבריז) נהרגו מספר אנשים. מאז החל כדור השלג להתגלגל, ואחת לארבעים יום (תקופת האבל המוסלמית) פרץ גל הפגנות חדש. ההפגנות הגיעו לשיאן ב-21 באוגוסט, כאשר הוצת בית קולנוע בעיר אבדאן ונספו מאות אנשים, ובחודש ספטמבר, כאשר כמה עשרות אנשים נהרגו בטהרן במהלך הפגנות נגד השאח.

במטרה לבלום את גלי המהומות ההולכים וגואים הוכרז ב-9 בספטמבר בטהרן וב-11 ערים נוספות משטר צבאי, ויחידות צבא מתוגברות נכנסו לעיר הבירה. המשטר הצבאי הרגיע את הרוחות לזמן קצר, אולם לקראת סוף ספטמבר התחדשו המהומות, ובנוסף להן פרץ גל שביתות אשר הקיף כמה מגזרים מרכזיים של המשק האיראני, כולל תעשיית הנפט, והביא לשיתוקם של החיים הכלכליים במדינה.

גל המהומות הגואה, שיתוקה הנמשך של תעשיית הנפט (שהביא לירידת תפוקת הנפט האיראני מ-5.6 מיליון חביות נפט ליום ל-1.4

המחבר הסתייע בהערותיהם של ת"א"ל י.ש. וסגן עזריאל.

הקמת ממשלת בח' תיאר יצא ב-16 בינואר השאח את איראן ("לטיפול רפואי" — עפ"י הגדרתו), לאחר שקודם צאחו מינה מועצת עוזרים שתמלא את מקומו. מאז הקמתה של ממשלת בח' תיאר נראו הסיכויים להצלחת שליטתה במצב קלושים למדי. מספר אישים שהוזמנו לכהן בה (כמו הגנרל ג'אם שהיה מועמד למשרת שר ההגנה) סירבו להזמנה זו וחמישי הכריז עליה "מלחמת חורמה". הוא הגדיר את בח' תיאר כבוגד ואת ממשלתו כבלתי חוקית, וקרא לתומכיו להגביר את ההפגנות והשביתות כדי להחיש את הפלתה, וב-13 בינואר אף הודיע כי באיראן פועלת מועצה אסלאמית מהפכנית שתפקידה יהיה להקים את הממשלה הזמנית. בנוסף לכך הודיעה "החזית הלאומית", מפלגתו של בח' תיאר על סילוקו משורותיה.

לאור הלחצים הגוברים עליו, נאלץ בח' תיאר לאפשר למנהיג הדתי הגולה, איא-אללה חמיני לשוב לאיראן, ואכן בתחילת פברואר, לאחר ניסיונות מספר של הצבא למנוע את שובו, חזר חמיני לאיראן. שובו של חמיני הביא את העימות בינו לבין בח' תיאר לשיאו — לאחר הפגנות ומהומות מינה חמיני את איש האופוזיציה הוותיק, מהדי בורגן לראש הממשלה מטעמו. חמיני אף הוציא צו שבו קבע כי המתנגדים לממשלת בורגן מפרים את חוקי האסלאם. אולם, העימות בין חמיני לבח' תיאר לא נמשך זמן רב — ביום שישי, ה-9 בפברואר פרצו בבסיס חיל האוויר בטהראן קרבות קשים בין תומכיו חמיני לבין חיילי המשמר הקיסרי שחשו למקום. במקביל פרצו קרבות בין הצבא ותומכיו הממשלה לאנשי חמיני במספר מקומות נוספים. נפילתה של ממשלת בח' תיאר הייתה מהירה ופתאומית: בשבת, ה-10 בפברואר, הסיר הצבא את תמיכתו מבח' תיאר והודיע כי אינו נוטל עוד חלק בסכסוך שבין בח' תיאר לחמיני. בעקבות הכרזה זו התמוטטה ממשלת בח' תיאר והשלטון באיראן עבר לידי "כוחות המהפכה".

מהלכי השאח

כבר בתחילת המאורעות באיראן, בינואר 1978, לא היטיב השאח לקרוא את "תמונת הקרב", ולא עמד על מלוא משמעותם של האירועים. על כן — לאורך כל המשבר הייתה התנהגותו הססנית, בלתי החלטית ואנכרוניסטית. עם פרוץ המאורעות נטה השאח להאשים בפריצתם את הקומוניסטים ואת שהוגדר על ידו כ"גורמים אסלאמיים שמאלנים", והסתפק בהתראה בגורמי האופוזיציה ובהבהרה נחרצת כי לא יחיר את הפיכתה של איראן ל"איראניסטן". אולם במקביל להכרזותיו התקיפות, ובמקום לנקוט יד קשה כלפי ניצני ההפגנות ניסה השאח להפיס את דעת האופוזיציה על-ידי ביצוע מספר מחוות. על רקע זה יש לראות את פיטוריו (בעקבות מהומות ב-10 במאי) של ראש שירותי הביטחון הפנימיים (סוואק), גנרל נצירי.

יחס זה של שאנונות והקלת ראש מצידו של השאח כלפי המאורעות נמשך עד אמצע אוגוסט לערך. הרושם המתקבל הוא כי אסון הקולנוע באבדן (ב-21 באוגוסט) היווה את נקודת המפנה בהתייחסות השאח למאורעות. נראה כי אסון זה העמיד לראשונה את השאח על חומרת המאורעות והביאו למסקנה כי האופוזיציה על כל פלגיה אינה גורם שניתן להתעלם ממנו ולפטר באיומים ובהתראות. אבחנה זו הביאה אותו לאימוץ שיטת "המקל והגורר" לטיפול במהומות, אותה נקט עד לנפילתו. עיקרה של שיטה זו היה גילוי תקיפות כלפי ההפגנות ודיכויין ביד קשה, ולעיתים אף תוך שימוש באש, מחד גיסא ונקיטת צעדי פיוס כלפי האופוזיציה וניסיון להידברות עם חלקים ממנה, במגמה לפלג ככל האפשר את שורותיה מאידך גיסא. על רקע זה יש לראות את פיטוריו של ראש הממשלה אמוחר ומינויו ב-26 באוגוסט של ג'עפר שריף אמאמי, המקובל יותר ממנו על החוגים הדתיים, וכן את צעדי הפיוס שנקטה הממשלה עם מינייה (חורה) לשימוש בלוח השנה האסלאמי במקום הקיסרי, ביטול הצנוורה על העיתונות וסגירת בתי קזינו ובתי הימורים. משלא הועילו הניסיונות לריצוי האופוזיציה

הניף השאח את המקל, וכתגובה על גלי המהומות הגוברים והולכים, הוכרו ב-9 בספטמבר על משטר צבאי ב-12 ערים באיראן. עם זאת, עדיין לא טרק השאח את הדלת בפני האופוזיציה, ובמקביל לצעדים תקיפים אלה המשיך בצעדי פיוס. במסגרת זו פתח במסע נגד השחיתות וסילק אישים בהאים (כולל אנשי צבא) מתפקידי מפתח. כן פתח במגעים עם מספר גורמי אופוזיציה בניסיון להביא להרגעת הרוחות.

גם לאחר כינונה של הממשלה הצבאית ב-6 בנובמבר לא ניסה השאח להכביד יתר על המידה את עולו על מתנגדיו ולדיכא את המהומות עד היסוד. נראה כי השאח לא נתן יד חפשית לצבא ולא איפשר לו להפעיל את מלוא עוצמתו לריסון ההמונים. אמנם, המשטר הצבאי נקט מספר צעדי מנע ואף דיכא מספר הפגנות תוך שימוש באש, ואולם לא ניכר כל שינוי בכיוון של דיכוי הפגנות בכל מחיר. ואכן, למרות שלומן קצר נוצר הרושם כי המצב הולך ונרגע, הרי שעד מהרה באו מאורעות חודש דצמבר וטפחו על פני השאח. תוך ניסיון נואש להציל את כסאו הוא ניסה להקים ממשלה אזורית בראשות אנשי אופוזיציה מתונים שתפעל להרגעת הרוחות. אולם גם כאן נכונה לו אכזבה. מגעיו עם המנהיג האופוזיציוני צדקי הסתיימו בלא כלום, ועל מנת לאפשר הקמתה של ממשלת בח' תיאר הוא נאלץ לעזוב את איראן.

התנהגותו של השאח לאורך כל שלבי המשבר מעוררת מספר סימני שאלה: קשה להבין כיצד שליט מנוסה זה, אשר שלט באיראן מאז שנת 1941, והשכיל לנווט דרכו במשך כל השנים האלה בין כל הסכנות שארבו לו (ובכלל זה מספר ניסיונות הפיכה שהחשוב בהם היה זה של מוצדק, 1951-1953), שגה באופן כה חמור בהערכת המצב והסיכונים הטמונים בו וביצע שורה רצופה של טעויות טקטיות בטיפולי במצב.

נראה כי שני גורמים עיקריים מסבירים את שרשרת הטעויות בהתנהגות השאח וביחסו כלפי המאורעות בארצו מאז תחילת 1978: ראשית, בשנים האחרונות לשלטונו לקה השאח ב"מחלה", בה לקן לא מעט שליטים אבסולוטיים מסוגו: מגלומניה, העלאת עצמו מעל יתר בני האנוש עד לדרגת אל. מעבר לגילויים ציבוריים (הימצאות פסלי השאח במקומות ציבוריים רבים, תליית תמונתו בכל משרד ציבורי וכיו"ב), הביאה התופעה להתנתקותו ההולכת וגוברת של השאח מעמו, ואיבוד רגישותו להלכי רוחו. התייחסותו של השאח לעזריו, תוך הדגשת עליונותו, גרמה לכך שאיש מיתעצו לא העביר לו דיווחי אמת אלא השמיעו באוזניו עובדות והערכות אותן העריכו שהשאח רוצה לשמוע. כך נוצר מצב בו ישב השאח בארמונו, מוקף חבר יועצים מצומצם (כראש הסוואק — נצירי, ראש הממשלה לשעבר חוביידה, שר החצר לשעבר — עלאם) אשר לא העז לערער על דעותיו והחלטותיו והלעיטו במידע מסולף ומגמתי. כתוצאה מכך לא ידע השאח את המתרחש בארצו, וכתוצאה מכך לא יכול היה לעמוד על ההתפתחויות שהביאו לצמיחת המהפכה נגדו. נראה כי השאח סבר כמעט עד הרגעים האחרונים לשלטונו כי הוא נהנה מאהדה רבה בקרב העם, דבר שתרם להקלת ראש מצידו במאורעות.

סיבה נוספת לכך שהשאח לא נקט מדיניות יד קשה כנגד המהומות בתחילתן, יש לראות לדעתי בלחצים שהפעיל ממשל קרטור על השאח בנושא זכויות האדם כבר בתחילת 1977. התבטאויותיו של הנשיא קרטור בנושא זכויות האדם, אשר נתפסו על-ידי רבים באיראן כמכוונות ישירות כלפי אופיו של משטר השאח, ולחציו של קרטור על השאח שלוו בהתנחלות את הסיוע הצבאי לאיראן בנושא זכויות האדם, הביאו את השאח מאז תחילת 1977 לנקוט מדיניות של ליברליזציה. מדיניות זו אפשרה לרבים מתנגדיו להרים ראש, והזינה את הדינמיקה הפנימית שהצמיחה את המהפכה. נראה כי גם כאשר החל השאח לעמוד על חומרת המאורעות ושקל נקיטת צעדים דרסטיים נגד מתנגדיו (בחדשים ספטמבר-נובמבר), הוא נמנע מלעשות זאת, בין היתר בשל חששו מתגובת ממשל קרטור.

אפילו בקרב הגורמים, שלכאורה אמורים היו להיות בין הנהנים העיקריים מהרפורמות, נוצר בסיס נרחב לאי שביעות רצון. בנוסף, קוממו הרפורמות האגריות אף את הממסד הדתי נגד השאח. במסגרת "המהפכה הלבנה" הופקעו מידי אנשי הדת שטחי קרקע נרחבים ששימשו להם, הן מקור הכנסה חשוב והן מקור לעצמה פוליטית וחברתית, צעד זה פגע קשות באנשי הדת. יצוין כי גם ממשפחתו של איאת'אללה חמיני הופקעו במסגרת "המהפכה הלבנה" קרקעות רבים, והדבר היה אחד הגורמים שקוממו את חמיני כנגד השאח עוד בראשית שנות ה-60.

התיעוש הנרחב שהתבצע במסגרת "המהפכה הלבנה" ותהליך האורבניזציה המהיר שנלווה אליו, הביאו להיווצרותו של מעמד גדול של פועלים חסרי דיור הולם בערים הגדולות בכלל – ובטהרן בפרט. היה זה אך טבעי שמעמד זה של פועלים החיים בתנאים לא אנושיים והניזונים על לחם צר יהווה חממה נוחה לחסיסה נגד השאח.

תהליכי המודרניזציה שנתלו ל"מהפכה הלבנה" קוממו אף הם כנגד השאח סקטורים לא מעטים באוכלוסייה. כך למשל נתקל תהליך המודרניזציה (ובמיוחד החילון שנלווה אליו ומצא ביטוי בין היתר במתן שוויון זכויות לנשים ובגיוס נשים לצבא) בהתנגדות חריפה מצד הממסד הדתי אשר חשש שהדבר יביא לערעור מעמדם של מנהיגי הדת כגורם בעל השפעה באיראן. בנוסף, קשה היה להמוני העם הפשוט, אשר בקרבם חזק מעמד הדת, להסתגל למודרניזציה ולחדירתם של רעיונות ומנהגים מודרניים. גם מהבחינה הכלכלית יצרה "המהפכה הלבנה" מספר עיוותים: כך למשל היה ביצוען של הרפורמות בלתי מאוזן ובלתי צודק מבחינה סוציאלית: מרבית ההכנסות התרכזו בידי אליטה מצומצמת, בעוד שהמוני העם רעבו ללחם. כן תהלו ל"מהפכה הלבנה" גילויי שחיתות נרחבים ביותר מצד המעמד השליט, שהביאו להיווצרות רגשות תסכול והתמרמרות בקרב המוני העם. בנוסף לכך צצו ועלו בשנים האחרונות מספר בעיות כלכליות קונקרטיות כאינפלציה מואצת, שיעור צמיחה חקלאית של פחות מ-3% לשנה, מחסור בכוח אדם מקצועי ובריחת הון מאיראן,² אשר הגבירו את החסיסה בקרב המון העם. מחדל מרכזי ומשמעותי ביותר בביצוע "המהפכה הלבנה" היה אי פיתוחה, במקביל להתפתחויות הכלכליות והחברתיות, של מערכת פוליטית מודרנית ועצמאית, שתהא מסוגלת לקלוט את הזעזועים החברתיים שיצרה "המהפכה הלבנה" ולנתב את רגשות הזעם והתסכול הגואים בעם לאפיקים רצויים. חסרונה של מערכת פוליטית מעין זו בלט במיוחד על רקע צמיחתו המהירה של מעמד ביניים משכיל ומקצועי שהיווה ערב המהפכה כ-13% מכלל האוכלוסייה העובדת, ואשר היה בין מוקדי המרי העיקריים כנגד השאח.

מכלול סיבות אלה הביא לחסיסה מתמשכת בקרב חלקים ניכרים של העם. תסיסה זו התרחשה במשך שנים מתחת לפני השטח, ואיחדה גורמים רבים, שהקשר הרעיוני והחברתי ביניהם חלש ביותר – בשנאתם לשאח. היא לא עלתה במשך השנים על פני השטח (להוציא מספר התפרצויות ספורדיות), בעיקר בשל מדיניות יד הברזל שהנהיג השאח, ואשר הוצאה לפועל באמצעות שירותי הביטחון האיראניים אשר הטילו חיתיתם על כל שכבות העם.

מדיניות הליברליזציה של השאח

בתחילת שנת 1977, ובמקביל לתחילת פעילותו של ממשל קרטר, פתח השאח במדיניות של יתר ליברליזציה בכל הנוגע לזכויות האדם ולפעילות הפוליטית. זו מצאה ביטוי בשחרור מבוקר של אסירים פוליטיים, ובנטילת חלק מסמכויות הסוואק הקשורות בטיפול בגורמי

חיילי המשמר הקיסרי

שורשיה של "המהפכה האסלאמית"

כל המנסה לעמוד על שורשיה של "המהפכה האסלאמית", מן הראוי שישחזר את ההתרחשויות העיקריות באיראן מאז ראשית שנות ה-60, ובעיקר את ניסיונותיו של השאח להנהיג רפורמות יומרניות באיראן. כללית ניתן לומר כי ניסיונו של השאח לקדם את איראן תוך שנים ספורות ממדינה מפרגת למדינה שמקומה בין המדינות המפותחות והמתועשות, שמצא ביטוי בשורת רפורמות בכל תחומי החברה, היו מהירים מכדי יכולת העיכול של החברה האיראנית. לכך חברו ביצוע כושל של הרפורמות וגילויי שחיתות נרחבים בדרג השליט, שהגבירו את רגשות ההתמרמרות והתסכול בקרב שכבות נרחבות בעם. להלן אתאר בקצרה את קוויה הכלליים של תכנית הרפורמות של השאח ("המהפכה הלבנה") תוך התמקדות במאפיינים העיקריים שבה שתורמו לליבוי ה"רגשות המהפכניים".

מתחילת שנות ה-60 התבצעה באיראן תכנית רפורמות מרחיקת לכת אשר הקיפה את מרבית שטחי החברה והכלכלה. החל מרפורמה אגרית נרחבת ששברה את כוחם של בעלי האחוות הגדולות כמעמד חברתי, והעניקה לאיכרים רבים בעלות על אדמותיהם, דרך תהליכי תיעוש ואורבניזציה מוגברים ושיתוף הפועלים ברווחי המפעלים, וכלה ברפורמה מקיפה במערכת החינוך. קצב הביצוע המהיר של הרפורמות נבע מהערכתו של השאח שהנפט, מקור הכנסתה העיקרי של איראן עלול לאזול (או לחלופין – לאבד מחשיבותו) תוך עשרים עד שלושים שנה. ולפיכך יש לנצל שנים אלה לביצוע שינויים רדיקליים, שאם לא כן תאבד איראן הזדמנות חד פעמית שלא תחזור עוד. קצב מואץ זה של טרנספורמציה בכל תחומי החיים, הגם שהניח יסודות למודרניזציה ותיעוש באיראן הביא (הן בעקבות ביצוע כושל, והן בעקבות תופעות לוואי המהוות חלק אינטגרלי בכל רפורמות המתנהלות בקצב מואץ מעין זה) להיווצרותן של בעיות כבדות-משקל; החל במישור החברתי וכלה במישורים הכלכלי והפוליטי, בעיות אשר הביאו לחסיסה הולכת וגוברת כנגד השאח בקרב סקטורים נרחבים של האוכלוסייה.

בתחום האגררי לא היה ביצוע הרפורמות מושלם. אמנם, השאח החריס קרקעות רבים מבעלי האחוות הגדולות, אולם איכרים רבים (עפ"י הערכה אחת כ-6 מיליון נפש) נותרו ללא קרקעות משלהם ובעלי אדמות רבים העבירו חלקים מאדמותיהם לקרובי משפחתם, וכך עקפו את פקודת ההחרמה של השאח. בנוסף, לא קיבלו האיכרים מלוות ומענקים די הצורך מהבנק החקלאי האיראני וגם לעובדה זו הייתה השפעה שלילית על פיתוח החקלאות.¹ אנו רואים אפוא כי

1. M. Fischer, Persian Society: Transformation and Strain. in: H. Amirsadeghi (ed.), *Twentieth Century Iran*, N.Y., 1977, pp. 184.
2. James A. Bill, Iran and the Crisis of 1978, *Foreign Affairs*, pp. 163.

אנשי ה"מהפכה האסלאמית" בקרבות רחוב

מכוונת להשגת יתר ליברליזציה ודמוקרטיזציה של המשטר, בין היתר, באמצעות חידושה של המערכת הפוליטית הרב-מפלגתית, בדומה למתכונות המשטרים הקיימים במדינות המערב, ובמסגרת זו פעלו נרחבות כנגד דיכוי זכויות הפרט באיראן.

המייצגת העיקרית של החוגים הליברליים היא מפלגת "החזית הלאומית" בראשה עומד כרים סנג'י, והיא מהווה למעשה המשך לתנועתו של מוצדק משנות החמישים. עם זאת, למרות שמפלגה זו נהנית מהשפעה ניכרת בקרב הציבור הליברלי והמשכיל, הרי שלא כממסד הדתי, כוחה בקרב השכבות העממיות של האוכלוסיה מוגבל למדי, והיא אינה מסוגלת להוציא עשרות אלפי מפגינים לרחובות. מול החוגים הליברליים ניצבים חוגי השמאל הרדיקלי, שעליהם נמנית גם המפלגה הקומוניסטית האיראנית ה"טודה" שהייתה שנים רבות מחוץ לחוק. השפעתם של חוגים אלה גדולה במיוחד בקרב הסטודנטים והפועלים, אשר היוו גורם פעיל במהומות 1978. כמו כן הם נהנים מתמיכת סטודנטים איראניים רבים הלומדים בחו"ל ועומדים בקשרים עם תנועות וארגונים שמאלניים אחרים בעולם. השמאל האיראני אינו גוף גדול מבחינה מספרית, אולם הוא מאורגן היטב, מנוסה (שכן הוא נלחם בשאח במחתרת מזה שנים) ושולט על מספר עמדות מפתח בכלכלה האיראנית, שהחשובה בהן היא תעשיית הנפט.

יצוין כי בין גורמים אלה שנטלו חלק במהפכה האסלאמית שוררים ניגודי דעות פוליטיים ואידאולוגיים ניכרים, והמכנה המשותף היחיד שלהם היא השנאה לשאח ולמשטרו. לפיכך היות ששיתוף הפעולה ביניהם היה טקטי בעיקרו צפויים חילוקי הדעות ביניהם לצוף מעל פני השטח לאחר שהושגה מטרתם המשותפת, קרי הפלת משטרו של השאח.

הצבא האיראני — קווים מאפיינים

עד להתפוררותו הפתאומית בפברואר 1979, נחשב הצבא האיראני לאחד הצבאות הגדולים, החזקים והמודרניים ביותר במזרח. במהלך שלטונו הצליח השאח להקים באיראן צבא גדל ממדים ומתקדם שמנה כ-413,000 חיילים, מתוכם כ-285,000 בכוחות היבשה (3 דיביזיות שריון, 3 דיביזיות חי"ר, 4 חטיבות עצמאיות), כ-100,000 בורע האוויר וכ-28,000 בחיל הים. לרשות הצבא האיראני עמד מיטב הנשק המערבי, ובכלל זה קרוב ל-2000 טנקים (מסוג צ'יפטיין, M-48, M-60, סקורפיון), כ-400 מטוסי סילון (ביניהם כ-80 מטוסי F-14) וכ-30 כלי שיט (כולל שלוש משחתות, ארבע פריגטות, ארבע קורבטות ורחפות).³

האופוזיציה והעברתם לגופים אחרים (כמשטרה). כן שופרו והוקלו ההליכים המשפטיים כנגד גורמי אופוזיציה והוקלה במקצת הצנזורה הפוליטית.

בעקבות צעדים אלה, החלה בתחילת 1977 התעוררות פוליטית בקרב חוגים שונים בציבור האיראני, שהתבטאה במתיחת ביקורת חריפה על המשטר, ובעיקר על דיכוי זכויות הפרט והגבלת הפעילות הפוליטית. התעוררות זו הלכה וגברה ובתחילת 1978, עברה מהתחום המילולי לתחום המעשים. עד מהרה הסתבר כי מדיניות הליברליזציה של השאח, שכאמור נכפתה עליו בלחץ ממשל קרטר, לא רק שלא הביאה לייצוב פנימי באיראן אלא אף הביאה ל"מהפכה האסלאמית". שכן, הניסיון לעבור באופן פתאומי ללא הכנה מוקדמת ממשטר דיכוי קשה ביותר למשטר ליברלי, במקום שיביא לשחרור איטי ומבוקר של המתחים הפנימיים, הביא לשחרורם של לחצים אלה בצורה מהירה ובלתי נשלטת.

גורמי האופוזיציה העיקריים ב"מהפכה האסלאמית"

ב-15 השנים שעד 1977 ועד בכלל היו נושאי ההתנגדות לשאח בעיקר גורמים פוליטיים חילוניים. אולם מאז תחילת 1978 הפך הממסד הדתי לגורם הדומיננטי במאורעות הפנימיים באיראן. שני גורמים עיקריים עמדו ביסוד התנגדותו של הממסד הדתי לשלטון השאח. האחד היה כעסם של אנשי הדת על השאח בשל הרפורמות האגרריות שהתבצעו במסגרת "המהפכה הלבנה" ואשר במסגרתן הופקעו מידיהם שטחי קרקע גדולים, ששימשו להם מקור הכנסה ועצמה מרכזי, והאחר — חרדתם של אנשי הדת לעתידה של הדת באיראן, בעקבות מדיניות הסקולריזציה והרפורמות החברתיות אשר הביאו להתרחקות מהדת והמסורת ולערעור מעמדם של מנהיגי הדת כגורם בעל השפעה באיראן. לממסד הדתי בסיס תמיכה נרחב בקרב השכבות הנמוכות בחברה האיראנית, אשר לא ראו בעין יפה את תהליכי החילון והמודרניזציה. בסיס תמיכה נרחב זה, בנוסף לאמצעים הפיננסיים והיכולת הארגונית הטובה שרכש הממסד הדתי במשך השנים הם שהקנו לגוף זה את עצמתו הניכרת ואפשרו לו להוציא מאות אלפי מפגינים פנטיים לרחובות. עם זאת, הרי שכל משך המאבק בשאח נחלקה ההנהגה הדתית לשני פלגים עיקריים:

הפלג הקיצוני בהנהגתו של המנהיג הגולה איא-אללה חמיני. פלג זה גילה לאורך כל מאבקו נוקשות וחוסר נכונות לפשרה כלשהי והתמיד בתביעתו, להפלת שלטון השאח (בדרך של מרי אזרחי ומאבק מזוין) ולהקמת רפובליקה אסלאמית במקומו. פלג זה, הן בשל הכריזמה האישית של מנהיגו, חמיני, וסמכותו בעיני העם כמנהיג הדתי הבכיר של השיעים באיראן, והן בשל תביעותיו הקיצוניות היה הכוח המוביל במאורעות 1978, והיה אבן שואבת שריכוזה סביבה מתנגדים לשאח מחוגים שונים.

מול הפלג הקיצוני בממסד הדתי ניצבו אנשי הדת המתונים, שהחשוב בהם הוא האיא-אללה שריעת מדרי. תפקידה של קבוצה זו היה משני בהתפתחות "המהפכה האסלאמית". היא נגררה אחר הפלג הקיצוני ולעיתים קרובות אף התקשתה להציג עמדות המנוגדות לעמדותיו. יחודו של פלג זה בתקופת המשבר התבטא בהתבטאויות חריפות פחות מאלה של הפלג הקיצוני ובמספר סימנים לכך שהם יסכימו להמשך שלטון השאח (אם כי בסמכויות מקוצצות), אם יובטחו מעמדם ודרישותיהם.

מספר גורמים פוליטיים שיתפו פעולה עם הממסד הדתי במאבקו נגד השאח. בין אלה כלטו החוגים הליברליים ובראשם מפלגת "החזית הלאומית" וגורמי השמאל. החוגים הליברליים מורכבים בעיקר מאינטלקטואלים, סטודנטים, בעלי מקצועות חופשיים ואנשי המעמד הבינוני. חוגים אלה היו למעשה הראשונים שניצלו את הליברליזציה של השאח ב-1977 להגברת המרי האזרחי, אך נדחקו במהלך 1978 לצל על-ידי החוגים הדתיים. עיקר פעילותם של חוגים אלה הייתה

3. נתונים נלקחו מהשנתון של המכון ללימודים אסטרטגיים, 1979-1978.

בקרב קצינים טכניים בחיל האוויר וכיוצא בזה. עם זאת, ולמרות התהליכי סחף אלה שחלו בליכודיות הצבא ובביטחון העצמי, הרי התמוטטות המוחלטת של הצבא (ב-10 בפברואר) וכישלוננו בהוכחת עצמו כגורם פוליטי המסוגל להשתלט על המצב ולכוונו לאפיק הרצוי לו, מעוררת מספר סימני שאלה גדולים: מדוע הסיר הצבא את תמיכתו מבח'תיאר, שהתמנה למשרתו על-ידי השאח? מדוע יצא מהמאבק בין בח'תיאר לחמיני ללא כל תנאים? מדוע לא ניסו הגנרלים לבצע הפיכה צבאית ולמנוע את השתלטותה של "המהפכה האסלאמית" על איראן? בניגוד לאלה המנסים לתלות את הקולר להתמוטטות הפתאומית של הצבא בחוסר ליכודיותו, בתסיסה בקרב השכבות הנרחבות של החיילים הפשוטים ובאי נכונותם להילחם נגד העם, נראה כי יש לראות את שורשי התופעה בקצונה הבכירה. ניתן לטעון כי אופיה של הקצונה האיראנית הבכירה, כפי שעוצב במשך שנים רבות על-ידי השאח היה כזה שלא אפשר לה לבצע הפיכה צבאית שתשתלט על המדינה.

כאמור, השאח היה מפקדו העליון של הצבא ובתוקף תפקידו היה הפונקציה הביטחונית הבכירה ביותר. הוא היה הסמכות הסופית, אשר החליטה לגבי כל נושא כמעט, כולל נושאים שוליים לכאורה. מצב זה גרם לריקון משרות שר ההגנה והרמטכ"ל מכל תוכן ממשי. יתר על כן, השאח, ובמיוחד בשנים האחרונות לשלטונו, נטה להתנהג אל קציניו, כולל הבכירים ביותר שבהם, כאל עבדים. יחס זה גרר בעקבותיו יראה מוחלטת מצד הקצונה הבכירה כלפיו, שהתבטאה באי עמידתם של הקצינים על דעתם ובחוסר התפתחות מחשבה יוצרת ויכולת ביקורתית בקרבם. בנוסף, ועקב חששו מפני הפיכה צבאית, נהג השאח בקצינים הבכירים בשיטת "הפרד ומשול". כך למשל לא נהג השאח לקבל יותר מקצין בכיר אחד לדיווח אצלו כדי למנוע הודמנות להיווצרות מכנה משותף ביניהם.

בצבא האיראני לא היה מטכ"ל במובן המקובל של המושג — גוף עליון המתכנס מדי פעם ודן בנושאים מבצעיים שונים, ולא היה כל שיתוף פעולה בינורועי — לא במישור המקצועי ולא במישור האישי. טכניקות נוספות שהיו מקובלות על השאח במסגרת זו היו מינוי קצינים מבני המיעוטים לתפקידים בכירים, מינויים שיצרו ריחוק ונתק בינם לבין הכפופים להם (הבולט שבמינויים אלה — מינוי רביעי הכורדי למפקד חיל האוויר); מינוי סגני מפקד שהיו בדרגה זהה לדרגת מפקדם, דבר שיצר מתחים מתמידים ביניהם.

בנוסף לכל אלה פעל במסגרת אגף המודיעין הצבאי גוף פיקוח על קצינים אשר עקב אחר כל "גילוי סטייה" בקרב הקצונה. ברור אפוא כי מבנה כזה של הפיקוד הצבאי הבכיר, שנבנה מתוך כוונה למנוע כל התארגנות מצידו להפיכה כנגד השאח, היווה מכשול בפני התארגנות לתפיסת השלטון בכל נסיבות שהן. הקצונה האיראנית הבכירה הייתה למעשה גוף מופצל ומפורד המורכב מאנשים שלא היו רגילים ומסוגלים לקבל החלטות כבדות משקל. חברו לכך היעדר כל מסגרת של שיתוף פעולה בינורועי ואווירת חשדנות הדדית ואיבה אישית בין האנשים כדי להפוך את הצמרת הצבאית לגוף חסר יכולת ביצוע. לפיכך, כאשר הועמד גוף זה בפני הצורך לקבל החלטה קרדינלית בעת משבר ותוך לחץ זמן, הוא כרע תחת כובד משקלה של החלטה זו ועשה טעות שעלתה לרבים מחבריו בחייהם.

אין בידינו פרטים מלאים על המהלכים מאחורי הקלעים בימי שישי ושבת הקריטיים (9 ו-10 בפברואר) אשר הביאו להסרה פתאומית של תמיכת הצבא מבח'תיאר. על פי מספר מקורות הסיר הצבא את תמיכתו ממשלת בח'תיאר בעקבות "עסקת חליפין" שעשו הגנרלים עם בורגן. הצבא הסכים מצידו לצאת מהמשחק ואילו בורגן התחייב שלא לפגוע בגנרלים לרעה.

לכאורה נראית עסקה מעין זו תמוהה ביותר וקשה להבין כיצד התפתחו הגנרלים לעסקה מעין זו, ביודעם כי הם (בתוקף מעמדם ועברם) נמצאים בראש "הרשימה השחורה" של חמיני עקב היותם הסכנה

שתי סיבות עיקריות עמדו מאחורי הקמתו של צבא רחב היקף כזה. הראשונה מתבססת על שיקולים בתחום מדיניות החוץ. כאן הונע השאח על-ידי מערכת שיקולים כפולה: מחד גיסא, החשש מפני שכנתה הצפונית של איראן — ברה"מ, וההכרה שעל מנת לבלמה (ולו באורח חלקי) יש צורך בהקמת צבא חזק ומדיניות "שוטר המפרץ" של השאח, מאידך גיסא: מאז סוף שנות ה-60 (ובמיוחד לאחר הודעתה של ממשלת בריטניה ב-1968 על כוונתה להוציא את כוחותיה מהמפרץ הפרסי) החל השאח להתחזק בדעה כי הערכות לביטחון איראן נעוצה באיראן חזקה ויציבה.⁴ ולפיכך החל בהגדלתו המואצת של הצבא, במטרה להפוך את איראן לגורם הדומיננטי במפרץ הפרסי, גורם שישמור על היציבות באזור. מדיניות זו של השאח מצאה ביטוייה המעשי ב-1972, בשיגור יחידות איראניות לסייע לסולטן עומאן, קאבוס, במלחמתו במורדים הקומוניסטים בחבל ד'פאר.

הסיבה השנייה, ולדעתי העיקרית, להקמת צבא בסדר גודל כזה הייתה שמירת משטרו של השאח. היות שמשטרו של השאח (כמשטרים אבסולוטיים רבים שקדמו לו) נשען במידה רבה על הצבא, דאג השאח לבנות את צבאו כך שיהיה גדול דיו לדכא כל התקוממות מבית, ושתמיכתו המוחלטת והבלתי מסויגת תהיה מובטחת לו תמיד. לשם כך הפך השאח את הצבא למעין צבא פרטי, שנאמנותו נתונה בראש ובראשונה לשושלת הפהלווי, אף לפני נאמנותו למדינה. השאח היה מפקדו העליון של הצבא. הוא קבע אישית את המינויים בו עד לדרגת אל"מ, דבר שהבטיח לו את נאמנותם האישית של הקצינים שמינה. כן הפך השאח את צבאו לגוף בעל מעמד חברתי גבוה שהשירות בו נחשב יוקרתי, על-ידי תשלום שכר גבוה לאנשי הצבא וטובות הנאה שונות לצבא כגון: מסגדים, בתי-קולנוע ותיאטראות משלו. נוסף לכך דאג השאח להשתית יחידות מובחרות מצבאו על טהרת בני המיעוטים (כורדים, בלוציים, תורכים) מאזורים בהם הוא נחשב כ"דמות אב". פעולה זו הקנתה לו באופן אוטומטי נאמנות יחידות אלה. כל אלה, וכן תהליך הסוציאליזציה שעבר החייל האיראני בצבא חברו יחד ליצירת צבא נאמן באופן מוחלט לשאח, ובעל אופי של צבא פרטי של השאח.

הצבא ו"המהפכה האסלאמית"

לאורך כל שלבי "המהפכה האסלאמית" מינואר 1978 ועד לעזיבתו של השאח את המדינה כשנה לאחר מכן גילה הצבא על כל דרגיו נאמנות בלתי מותנית ובלתי מסויגת לשאח. גם כאשר החליט השאח להפעיל כוח ניכר כלפי המפגינים, פעל הצבא בתקיפות וללא היסוסים, ובמהלך 1978 היו לא מעט חקירות בהן פתח הצבא באש על המפגינים והרג רבים מהם. אמנם, פה ושם היו תופעות של עריקה, אי ציות חיילים לפקודת ירי של מפקדיהם ואף מספר מקרים בהם דווח על ירי של חיילים על קציניהם (כך למשל דווח בעיתונות בסוף דצמבר על רצח 12 קצינים על-ידי חייליהם בקסרקטיני לאביון הסמוכים לטהרן), אך אלה היו בפירוש תופעות חריגות, וניתן לקבוע במידה של ודאות כי ככלל עמד הצבא מאחורי השאח.

לאחר עזיבתו של השאח את איראן (ינואר 1979), חל מפנה חד בהתנהגות הצבא. כהרף עין נפערו סדקים עמוקים במסד הצבאי המוצק לכאורה. הצבא נותר לפתע ללא האובייקט אליו הייתה מכוונת נאמנותו. לא נותרה במדינה כל סמכות, אליה יכול היה הצבא להעביר את נאמנותו. הוא נשאר אמנם נאמן לבח'תיאר, אולם בח'תיאר לא היווה בשום פנים ואופן תחליף שווה-ערך לשאח. לפיכך, למרות שהצבא נשמע להוראות בח'תיאר (ובכלל זה דיכוי מהומות תוך שימוש באש) הלכו ורבו בקרב סממני ההתפוררות הפנימית. העריקות הלכו ורבו, רבו גם מקרים של סירוב לפקודות, היווצרות מרי גלוי

4. יש הרואים במלחמת הדר-פקיסטן ב-1965 את נקודת המפנה בתפיסתו של השאח את תפקידה של איראן במפרץ הפרסי. ראה למשל — Alrin J. Cottrell, *The Foreign Policy of the Shah*, *Strategic Review* (Fall 1975) p. 32.

הפוטנציאלית העיקרית לשלטונו? האמנם לא העריכו כי עסקה עם בורגן תהא בחזקת ברכה לבטלה שכן מקבל ההחלטות האמיתי הוא חמייני?

נראה כי התשובה לכך נעוצה אף היא באופי הצמרת הבכירה. להערכת, בעקבות אי יכולתה של ההנהגה הצבאית לקבל החלטות ולאור הבעיות החמורות בפניהן עמדה (באיזה מצב ניתן לסמוך על הצבא? האמנם מסוגל הצבא להשתלט על המצב? וכו') ניסו הגנרלים להיחלשות בפתרון הראשון שנקלע בדרכם, בלא לשקול עד הסוף את תוצאותיו.

סיכום

את "המהפכה האסלאמית" של 1978 באיראן ניתן להציב בכפיפה אחת עם שורה ארוכה של מהפכות עממיות שהביאו להפלתן של מונרכיות אבסולוטיות: החל במהפכה הצרפתית וכלה במהפכה הקומוניסטית בברית המועצות. המבדיל מהפכה זו מהמהפכות שקדמו לה היא העובדה שבעוד שהמהפכות האחרות הונחו ע"י אידיאולוגיות חילוניות רדיקליות, אידיאולוגיות אשר ביקשו להרוס סדר חברתי ופוליטי ישן ולבנות סדר חדש במקומו, הרי שביסודה של "המהפכה האסלאמית" עומדת בעיקר אידיאולוגיה דתית ריאקציונית, ושאיתה להרוס סדר חדש ולשוב אחורה לעבר, אל הסדר הישן.

"המהפכה האסלאמית" מהווה שיאו של תהליך מתמשך של חסיסה פנימית הולכת וגוברת מצד שכבות נרחבות באוכלוסיה, כנגד משטרו של השאח, חסיסה שהחלה עוד בראשית שנות ה-60, על רקע "המהפכה הלכנה". חסיסה זו ליכדה פלגים פוליטיים מנוגדים, שהמנוגד ביניהם רב על המשותף, והביאתם לשתף פעולה ביניהם כנגד השאח. כך מצאו עצמם אנשי דת, ליברלים, קומוניסטים ושמהלכים קיצוניים חוברים יחדיו למען השגת מטרה משותפת והפלת שלטון השאח. הגורם המוביל במאורעות באיראן, וזה אשר הכתיב למעשה את אופיה של "המהפכה האסלאמית" היה הממסד הדתי, אשר הודות לבסיס התמיכה הנרחב שלו בקרב ההמונים הצליח להקנות למהומות דינמיקה ניכרת ולהפוך למהפכה עממית נרחבת, שמצאה ביטוי בהתפרעויות ובהפגנות (חלקן אלימות) שכללו מאות אלפי אנשים, ולעיתים אף יותר מזה.

התנהגותו של השאח במשך כל השנה האחרונה התאפיינה בהססנות, בחוסר החלטיות, בחוסר עקביות ובביצוע שורה ארוכה של טעויות טקטיות בטיפולי במצב: הוא ריפה את החגורה ונקט גישה פייסנית כלפי המתמרדים במקום שהיה עליו להדק, ונקט מדיניות יד קשה בעיתויים שהיו מתאימים לויתורים.

אחת הנקודות המעניינות, והסתומות עדיין במידת מה, בהתפתחותה של "המהפכה האסלאמית" היא התנהגותו של הצבא לאורך כל המשבר. במהלך שנת 1978 נמסרו דיווחים רבים בעיתונות העולמית וממקורות שונים אחרים, לפיהם לוחצים הגנרלים על השאח לאמץ מדיניות נוקשה כלפי המתמרדים. נראה כי המצב בפועל לא תאם דיווחים אלה. יתכן אמנם כי הגנרלים עמדו זמן רב לפני השאח על חומרת המאורעות, אך קשה להאמין כי במסכת היחסים שהייתה קיימת בינו לביןם (בה הדגשה עליונותו המוחלטת), העזו הגנרלים לנסות ולהאיר את עיני השאח. יתר על כן — גם אם ניסו הגנרלים להעמיד את השאח על חומרת המצב, אין לדעת מקום לדבר על לחצים שהפעיל הממסד הצבאי על השאח. אנו רואים אפוא כי לאורך כל שלבי "המהפכה האסלאמית" לא מילא הצבא האיראני את הפונקציה שממלא בדרך כלל הממסד הצבאי במערכות ביורוקרטיות, כולל האוטוקרטיות שבהן: הפעלת הלחצים על האליטה השלטת בכיוון מדיניות יד נוקשה. במקרה דנן היה הצבא גוף נגרר לאורך כל הדרך, גוף אשר ביצע את מדיניות השאח ללא כל ערעור וללא ניסיון להשפיע עליה בכיוון הנראה לו. חולשתה המוחלטת של הצמרת הביטחונית

האיראנית מצאה את ביטויה הבולט והמפורש בהתמוטטות הפתאומית והמוחלטת של הצבא מול "המהפכה האסלאמית" (כ-10 בפברואר) התמוטטות, אשר המחישה באורח חד משמעי את האימפוטנטיות של הקצונה האיראנית הבכירה ונטלה מהצבא, לפחות בטווח הקרוב, את האפשרות להפוך לגורם כח עצמאי במערכת הפוליטית האיראנית.

מה צופן בחובו העתיד לאיראן? נראה לי כי מוקדם מדי בשלב זה להסתכן בהערכות ובהשערות לגבי דמותה בעתיד של איראן וקווי המדיניות העיקריים אותם תנקוט.

עם זאת, נראה כי עובדת יסוד אחת ברורה כבר כעת — איראן נכנסת בימים אלה לשלב של אי יציבות פנימית, שקשה להאריך את משכו ואת הצורה, אותה חלבש בצאתה ממנו. כבר עתה מתחילים להיחשף הבקיעים הראשונים בין הכוחות השונים ששיתפו פעולה ביניהם לשם הפלתו של משטר השאח. כיום שולטת למעשה באיראן מעין ברית "בלתי קדושה" בין אנשי "החזית הלאומית" והגורמים המקורבים לה, המרכיבים את ממשלת בורגן, ובין אנשי הממסד הדתי, אשר מינו למעשה ממשלה זו. אנשי הדת אמנם לא מחזיקים כיום בתפקידים ביצועיים פורמליים, אך הם המושכים בחוטים מאחורי הקלעים, וברור כי אין כוונתם לוותר על עמדות הכוח שרכשו.

הקיטוב בין שני גורמים אלה מתחיל לעלות על פני השטח כבר היום. בעוד שאנשי הממסד הדתי רוצים להקים באיראן "רפובליקה אסלאמית" ולשרש את כל המנהגים ודפוסי החיים המערביים (כולל הדמוקרטיה — שהיא לדברי חמייני מושג מערבי, ובתור שכזה — פסול) שהשתרשו באיראן, הרי אנשי "החזית הלאומית" המתונים ובעלי ההשקפה הליברלית חותרים להקמתה של מערכת חברתית ופוליטית דמוקרטית ומתקדמת באיראן. קיטוב זה עדיין לא עלה על פסי עימות חריפים, ומוצא בשלב זה ביטוי בביקורת הדדית — של חמייני על בורגן (תחילת מרס), ושל בורגן על ההוצאות להורג של גורמים המקורבים למשטר הישן ופעילות ה"ועדות המהפכניות". אך אין להוציא מכלל אפשרות שהוא ילך ויחריף בעתיד.

מבחינתם של ארגוני השמאל הקיצוני, אשר לא קיבלו ייצוג כלשהו בממשלת בורגן, לא הסתיימה עדיין המהפכה, והם שואפים להשתלט בסופו של דבר על איראן. ארגונים אלה (כולל המפלגה הקומוניסטית — ה"טודה" הפועלת בהשראה סובייטית) הם אמנם קטנים מבחינה מספרית, ואולם הם נהנים מארגון טוב ומהשפעה רבה במספר מוקדים כלכליים באיראן, כתעשיית הנפט האיראנית. סביר לפיכך להניח כי ארגוני השמאל לא אמרו עדיין את המילה האחרונה בזירה הפוליטית האיראנית.

בנוסף לכך נשקפת סכנה לעצם שלמותה הטריטוריאלית של איראן מצד קבוצות בדלניות שונות (כורדים, בלוצים), אשר ניצלו בעבר מצבים קשים באיראן, להעלאת תביעות לאוטונומיה. כל עוד שלט השאח באיראן, הספיקו אישיותו הפטרנליסטית ומדיניותו היד הקשה בה נקט על מנת לשמור על שלמותה של איראן, ואולם עם נפילת השאח, ובהיעדר סמכות בעלת לגיטימציה שתמלא את מקומו, צפויים ניסיונות לניצול המצב על-ידי קבוצות בדלניות שונות, וכבר כיום אנו שומעים על התמרדויות בקרב המיעוט הכורדי.

בנוסף לכל זאת, צריכה איראן להתמודד עם מספר בעיות קונקרטיות קשות ובכלל זה שיקום כלכלתה ההרוסה של איראן, ופריקת הנשק מאלפים רבים של אזרחים שניצלו את האנרכיה להתחמשות, ומעל לכל — עמידה של הממשלה ברמת הציפיות הגבוהות שיש לעם ממנה.

לאור מכלול סיבות זה, ניתן לקבוע כי באיראן צפויות בעתיד הקרוב התפתחויות רבות, שלתוצאותיהן תהיינה קרוב לודאי השלכות מרחיקות לכת, הן במישור האזרחי והן במישור הבינלאומי. ■